

<https://doi.org/10.15407/sofs2022.03.103>

УДК 52(09)+929

М.А. БАЛИШЕВ, кандидат історичних наук, директор
Центральний державний науково-технічний архів України
вул. Москалівська, 139, Харків, 61157, Україна
e-mail: m.a.balyshev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5211-3208>

ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОГО АСТРОНОМА-АМАТОРА ЛЕОНІДА ЛЕОНІДОВИЧА АНДРЕНКА

Стаття присвячена дослідженню життя і творчості вітчизняного астронома-аматора Леоніда Леонідовича Андренка, відомого діяча аматорського руху з розповсюдження астрономічних знань у 1920—1930-х роках. За підсумками проведеного історіографічного аналізу встановлено відсутність комплексних праць, присвячених відтворенню повної наукової біографії астронома-аматора, а його ім'я фактично втрачене для історії науки. Тому метою статті є узагальнення результатів комплексного історико-біографічного дослідження життя і творчості Л.Л. Андренка.

На підставі архівних документів, які вперше введено до наукового обігу, та аналізу публікаційної діяльності ученого висвітлено основні віхи його біографії та етапи науково-дослідної роботи; опрацьовано вичерпний перелік праць Л.Л. Андренка, які є бібліографічною рідкістю. Показано, що астроном-аматор переважно співпрацював з провідними європейськими та південноамериканськими астрономічними виданнями; більшість його публікацій має науково-популярний характер.

Проаналізовано науково-дослідницьку діяльність Л.Л. Андренка, який працював у сфері спостережної та планетної астрономії, метеорологічних досліджень, популяризації астрономічної науки. Ученого цікавив широкий спектр проблем світознавства та природознавства, від теоретичного обґрунтування виникнення життя у Всесвіті до вирішення низки космогонічних задач, навіть формування теоретичних підвалин здійснення космічних подорожей.

Наведено приклади комунікацій астронома-аматора з видатними ученими та громадськими діячами: В.І. Вернадським, М.О. Морозовим, К.Е. Цюлковським, М.П. Барабашовим, Є.В. Бачинським, О.Л. Толстою та ін. Визначено шляхи творчих пошуків Л.Л. Андренка,

Цитування: Балишев М.А. Історико-біографічне дослідження життя та творчості українського астронома-аматора Леоніда Леонідовича Андренка. *Наука та наукознавство*. 2022. № 3 (117). С. 103—128. <https://doi.org/10.15407/sofs2022.03.103>

показано, що він був усебічно розвинутою та талановитою людиною, працювавши також як скульптор, художник, філософ, поет.

Ключові слова: Л.Л. Андренко, астроном-аматор, астрономічна обсерваторія, астрономічне товариство, ультра-телескоп.

Вступ. Відомий латинський вислів *per aspera ad astra*¹, який традиційно застосовують для відображення складного наукового шляху вченого, повною мірою стосується і постаті Леоніда Леонідовича Андренка (1903—1967). Астроном-аматор, який завжди прагнув вивчати небо, пройшов тернистий шлях і по життю, і до зір. В історії радянської астрономії є достатньо прикладів, коли вчені, які зробили свої перші кроки у науці в аматорських гуртках, проходили складний шлях до визнання і надалі успішно реалізувалися у науці.

Але існує і низка відомих прикладів, коли жага до утвердження науковим співтовариством відбувалася через фальсифікацію дослідницьких результатів. Загальновідомим прикладом такого «шляху» є діяльність небесного механіка М.М. Воронова (1912—?), який увійшов до історії астрономії за так званою «справою Воронова». Упродовж 1932—1934 рр. цей молодий астроном опублікував низку результатів власноруч проведених досліджень рухів малих планет (Пандори та ін.) з урахуванням абсолютних збурень від Юпітера, Сатурна та інших планет до третього порядку збурюючих мас. Після цього він став дуже відомим в астрономічному світі, отримав запрошення працювати в Головній астрономічній обсерваторії в Пулкові, увійшов до складу радянської делегації в Міжнародному астрономічному союзі та ін. Однак незабаром з'ясувалося, що його обчислення є лише талановитим підтасовуванням, — Воронов зізнався у підробленні формул, був звільнений і «зник» із горизонтів астрономічної науки [1, с. 100]. Зважаючи на це деякі відомі історики астрономії називали Воронова «астрономічним Остапом Бендером» [2, с. 215].

Але науковий та життєвий шлях Л.Л. Андренка, який вважав себе фізиком, астрономом, винахідником, філософом, поетом, художником, скульптором — і взагалі був дуже обдарованою людиною у різних напрямках мистецтв, — є набагато складнішим і дуже заплутаним. Мабуть, саме тому відомості про цю непересічну особистість, яка вільно володіла вісьмома мовами, листувалась або особисто спілкувалась з академіками В.І. Вернадським та М.О. Морозовим, винахідником та ученим К.Е. Ціолковським, художниками М.О. Волошиним та К.С. Петровим-Водкіним, видатними громадськими діячами Є.В. Бачинським та О.Л. Толстою, підтримувала стосунки з переважною більшістю провідних радянських астрономів (українських і російських) періоду 1930-х років, фактично втрачені для сучасної історії науки.

¹ Крізь терни до зір.

Особливість наукової та творчої діяльності Л.Л. Андренка полягала в тому, що всі без винятку її напрями (астрономічні спостереження, філософські праці, винаходи, художні етюди, скульптурні композиції та ін.) він неодмінно виконував у тісному тандемі разом із дружиною — А.В. Андренко-Буханцевою (1902—1968).

Аналіз досліджень і публікацій. Проведений історіографічний аналіз свідчить не тільки про відсутність комплексного дослідження, спрямованого на відтворення повної наукової біографії Леоніда Леонідовича Андренка, а й про перебування імені ученого у фактичному інформаційному вакуумі. Серед нечисленних публікацій, де згадується його прізвище або діяльність, необхідно відзначити довідник «В.І. Вернадський і Україна: з листування», де у відповідній статті проаналізовано листування Андренка (та його дружини) з академіком В.І. Вернадським [3], та біографічний нарис [4], підготовлені автором статті; також публікацію С.І. Усувалієва [5], в якій представлено стислі біографічні відомості про Андренка, що повторюють факти з попередньої публікації [4].

Новизна отриманих результатів. Уперше в історіографії досліджено наукову біографію українського астронома-аматора Л.Л. Андренка, проаналізовано вичерпний перелік його праць. Автором доопрацьовано матеріали власних історико-наукових публікацій, присвячених висвітленню нових фактів із наукової біографії Андренка. На основі архівних документів, які вперше вводяться до наукового обігу, реконструйовано повну біографію ученого, представлено підсумки його дослідницької роботи.

Метою статті є узагальнення результатів комплексного історико-біографічного дослідження життя і творчості Леоніда Леонідовича Андренка.

Методи викладення та джерельна база. Застосовано спеціальні методи — історико-біографічний, історико-хронологічний, ретроспективний та методи джерелознавчого аналізу, які дали змогу комплексно дослідити новий фактографічний матеріал. Опрацьовано значну джерельну базу з фондів низки вітчизняних та іноземних архівних установ: *архіву Науково-дослідного інституту астрономії Харківського національного університету (ХНУ) імені В.Н. Каразіна* (розділ «Науково-дослідна робота Харківської астрономічної обсерваторії» (1922—1937 рр.)²; *Державного архіву Харківської області* (фонд «Харківська міська управа за 1941—1943 рр.», фонд «Карні справи громадян, репресованих позасудовими органами м. Харкова та Харківської області»³; *Державного архіву Львівської області* (фонд «Львівське окружне староство губернадорства Дистрикту Галичини (1941—1944)»⁴; *Бібліотеки рідкісних книг та рукописів Колумбійського університету, м. Нью-Йорк* (колекція документів

² Архів Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна (1922—1935).

³ Державний архів Харківської області (1931—1943), ф. Р-2982, оп. 4, спр. 983, 101 арк.; ф. Р-2982, оп. 6, спр. 54, 178 арк; ф. Р-6452, оп. 3, спр. 852, арк. 209.

⁴ Державний архів Львівської області (1943), ф. Р-24, оп. 3, спр. 313, 75 арк.

Бахметевського архіву російської та східно-європейської культури)⁵; Бібліотеки МакОдрум (архівні та спеціальні колекції) Карлтонського університету, м. Оттава (приватна документальна колекція українського політичного і церковного діяча Є.В. Бачинського (1885—1978)⁶; Державного архіву землі Баден-Вюртемберг, м. Зігмарінген (особовий фонд Франца Келлера (1875—1950), ректора, почесного громадянина міста Зігмарінген)⁷; Національного архіву у м. Нью-Йорк (колекція документів про прибуття пасажирів у порт Нью-Йорк (за період 1820—1957)⁸; архіву Російської академії наук, м. Москва (особові фонди: академіка В.Л. Комарова (ф. 277), академіка В.І. Вернадського (ф. 518), академіка М.О. Морозова (ф. 543), ученого та винахідника К.Е. Ціолковського (ф. 555)⁹; архіву Науково-інформаційного центру «Меморіал», м. Санкт-Петербург («Справа товариства аматорів світознавства» (ф. к-1)¹⁰.

Викладення основного матеріалу та обговорення результатів. Леонід Леонідович Андренко народився 31 березня 1903 р. у м. Золочів Харківської губернії у родині відомого земського лікаря-ветеринара Харківського повіту Л.В. Андренка. Родина Андренків володіла власним будинком у центральній частині Харкова (пров. Мордвинівський, буд. 4) [6, с. 374]. Батько Леоніда Андренка, який працював ветеринарним лікарем другої дільниці Харківського повіту, займався просвітницькою діяльністю та мав низку друкованих праць, присвячених окремим питанням ветеринарії та тваринництва (понад десять публікацій) [7, с. 21].

Закінчивши у 1920 р. Першу Харківську чоловічу гімназію, цього ж року Леонід Андренко вступив до астрономічного відділення фізико-математичного факультету Вільної академії теоретичних знань (на яку було перетворено Харківський університет). Пізніше він пригадував: «З ранніх років мене цікавило питання про існування небесних тіл, на що мене передусім "наштовхнули" чудові твори мого "вчителя" — Каміля Фламмаріона...»^{11, 12} У 1921 р., після створення на базі Академії теоретичних знань Харківського

⁵ Columbia University Library, Rare book & Manuscript Library, USA, «Leonid Leonidovich Andrenko Papers» (1908—1956), 29 items, 32 p.

⁶ McOdrum Library, Archives & Special Collections, Carlton University, Canada (1943—1948), OCLC: (OCoLC) 313580371 «The Batchinsky Collection», 65 p.

⁷ Landesarchiv Baden-Württemberg, Germany (1903—1947), Abt. Staatsarchiv Sigmaringen: Dep. 1, t. 6—7, nr. 228, «Akten 201 Dr. Leonid Andrenko», 57 s.

⁸ The National Archive at New York City, USA, «New York Passenger Arrival Records» (1820—1957), record-image_3QS7-994K-D2FV.

⁹ Архів Російської академії наук (1924—1941), ф. 277, оп. 3, спр. 138, 7 арк.; ф. 277, оп. 4, спр. 249, 2 арк.; ф. 518, оп. 3, спр. 42, 6 арк.; ф. 518, оп. 3, спр. 43, 10 арк.; ф. 543, оп. 1, спр. 323, 3 арк.; ф. 543, оп. 2, спр. 287, 1 арк.; ф. 543, оп. 3, спр. 12, арк. 46—99; ф. 543, оп. 4, спр. 55, 56, 57, 58, 59, 60; ф. 543, оп. 5, спр. 2, 5, 6; ф. 555, оп. 2, спр. 24, 45, 96; ф. 555, оп. 4, спр. 51, 552.

¹⁰ Архів Науково-інформаційного центру «Меморіал», Санкт-Петербург (1931), ф. к-1, оп. 1, «Справа товариства аматорів світознавства», № 22, 2 арк.; № 24, 27 арк.

¹¹ Архів Російської академії наук (1924—1925), ф. 543, оп. 4, спр. 57, арк. 1.

¹² Тут і далі переклад із російської мови зроблено автором статті.

інституту народної освіти (ХІНО), Андренко став студентом його фізико-математичної секції, а згодом перейшов до геолого-географічної [4, с. 24].

З 1922 р. юнак почав системно відвідувати Харківську астрономічну обсерваторію, брав участь у наукових засіданнях кафедри астрономії; хоча, за його власним зізнанням, в обсерваторію він уперше звернувся ще у 1917 р., навчаючись у гімназії. Тоді Андренко запропонував університетським астрономам до обговорення низку власних гіпотез про наявність «хімічного життя» на інших планетах (зокрема Венері), які у подальшому намагався розвивати. Він згадував: «Я ще неодноразово звертався до наших харківських астрономів з приводу одного такого “припущення”, але далеко “не прихильне” їхнє ставлення, зрештою, розхолодило мене...»¹³.

Але це цілком зрозуміло, оскільки на той час в університетській обсерваторії працювали видатні «класичні» астрономи: представник всесвітньо-відомої династії астрономів Струве — проф. Л.О. Струве (1858—1920) [8] та відданий послідовник Пулковської астрометричної школи проф. М.М. Євдокимов (1868—1941) [9].

Під час навчання у ХІНО проявився літературний талант Андренка: з 1923 р. він співпрацював з великою кількістю (близько 30) журналів, до яких писав популярні статті. Незабаром ця діяльність стала приносити солідні, як на студента, гонорари.

У 1924 р. Л. Андренко вступив до астрономічного гуртка при Всеукраїнському соціальному музеї імені Артема, взяв участь у створенні «Народної обсерваторії» при ньому [10, с. 20]. Інший учасник гуртка, у подальшому відомий радянський художник Г.С. Меліхов (1908—1985), згадував: «У липні 1924 р. до гуртка записався у його члени Андренко, студент ХІНО, який мав дуже довге волосся...»¹⁴.

З листопада 1924 р. студент Андренко розпочав наукове спілкування через листи з відомим революціонером-народником академіком М.О. Морозовим (1854—1946)¹⁵. Основна мета звернення молодого ученого — прохання написати передмову до книги «Розмаїття Життя у Всесвіті», підготовленої ним у цей період, а також допомогти у її виданні у Ленінграді, оскільки чотири основні харківські видавництва відмовилися її друкувати¹⁶.

У цей період Андренко також видав низку популярних брошур: «Серед планет» (1924) [11], «Вода у природі» (1925) [12], «Життя та смерть небесних світил» (1925) [13], «Юний астроном» (1925) [14], «У царстві радіо» (1925) [15]; постійно виступав із доповідями на засіданнях аматорів астрономії у Харкові

¹³ Архів Російської академії наук (1924—1925), ф. 543, оп. 4, спр. 57, арк. 39.

¹⁴ Архів Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна (1924).

¹⁵ Архів Російської академії наук (1924—1940), ф. 543, оп. 1, спр. 323, 3 арк.; ф. 543, оп. 2, спр. 287, 1 арк.; ф. 543, оп. 3, спр. 12, арк. 46—99; ф. 543, оп. 4, спр. 55, 2 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 56, 10 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 57, 41 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 58, 41 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 59, 27 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 60, 26 арк.

¹⁶ Архів Російської академії наук (1924—1925), ф. 543, оп. 4, спр. 57, арк. 11—13.

(наприклад, на тему «Про роботу Російського товариства аматорів астрономії» та ін.)¹⁷. Цікавими є коментарі співробітників Науково-дослідного інституту імені К.А. Тимірязєва на зазначені публікації Андренка, які проаналізували тематичну літературу «з неживої природи» за період 1917—1925 рр. Зробивши висновок стосовно брошури «Серед планет» («Книжку псують догматичність викладу, наукові неточності та категоричність тверджень там, де сучасний стан науки не дає ще права на таку категоричність...») і книжки «Життя та смерть небесних світил», науковці зауважили, що робота є цікавою, але її «прикрим недоліком є догматичний характер викладу...» [16, с. 117].

Улітку 1925 р. Л. Андренко, виконуючи завдання «геолого-географічного характеру» в Криму, відвідав Карадазьку біологічну станцію імені Т.І. Вяземського Московського товариства випробувачів природи¹⁸.

Восени цього ж року акад. М.О. Морозов запросив випускника ХІНО Л.Л. Андренка на роботу до очолюваного ним Петроградського Наукового інституту імені П.Ф. Лесгафта; упродовж 1926—1931 рр. Андренко працював там на посаді наукового співробітника астрономічного відділення [3, с. 25].

Згідно зі звітами інституту, він взяв активну участь у науково-дослідній роботі закладу, наприклад, присвяченій проблемі перевірки та встановлення дат історичних подій астрономічним шляхом. Зокрема, Андренко долучився до підготовки рукопису дуже неоднозначної семитомної роботи М.О. Морозова «Христос. Історико-астрономічне дослідження» (1924—1930); розробляв теоретичну тему про можливі умови гіпотетичних форм життя на інших планетах Сонячної системи; здійснював спостереження Марса та Юпітера (зміна деталей на поверхні планет) в інститутській обсерваторії, а також відпрацьовував цю тему під час відрядження до університетської обсерваторії Харківського інституту народної освіти [17, с. 175—176].

З 1925 р. Л.Л. Андренко підтримував дружні та ділові зв'язки з відомим письменником і поетом М.О. Волошиним (1877—1932), який захоплювався ідеями розвитку астрономії; з ним астроном-аматор познайомився під час геологічної експедиції на гору Карадаг у Криму [18, 19]. Як відомо, у будинку-дачі Волошина у Коктебелі постійно збиралася творча радянська інтелігенція, літературна та художня богема. Андренка було прийнято до цього елітного закритого клубу; він навіть отримав у місцевих завсідників прізвисько «Лесик» [19, с. 354, 540]. Серед інших астроном-аматор познайомився там з К.С. Петровим-Водкіним. Через кілька років саме Андренко виступив ініціатором і поручителем прийняття відомого художника до членів Французького астрономічного товариства [19, с. 336].

Зазначимо, що у цей період Л.Л. Андренко активно працював над програмою з досліджень Місяця [20]; Юпітера [21]; вивчав «оптичну імлу» на Венері [22]; спостерігав Марс під час опозиції 1926 р. [23].

¹⁷ Архів Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна (1924—1925).

¹⁸ Архів Російської академії наук (1924—1925), ф. 543, оп. 4, спр. 57, арк. 27.

Члени «Товариства друзів і аматорів астрономії», м. Харків, 1927 р. Другий ряд (сидять): у центрі В.В. Каргер, голова товариства. Третій ряд (стоять): четвертий зліва Л.Л. Андренко

Джерело: Науково-дослідний інститут астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна

У травні 1926 р. Л.Л. Андренка обрано дійсним членом Французького астрономічного товариства (*Société Astronomique de France*). До того ж він зробив дуже багато для розвитку аматорської астрономії у Харкові: за його поданням багато харків'ян долучилися до прогресивних ідей, отримавши членство цього товариства. У 1927 р. Андренко отримав пам'ятні золоту та срібну медалі Французького астрономічного товариства (за популяризацію ідей Товариства та активний збір членських внесків) [24]. Впливовий радянський журнал «*Weekly News Bulletin*», який видавався Всесоюзним товариством культурних зв'язків із закордоном на різних мовах, опублікував інформацію про нагородження Л. Андренка, астронома ленінградського Інституту імені П.Ф. Лесгафта [25].

Завдяки активній організаторській діяльності влітку 1927 р. Андренка також запросили до співробітництва адміністрація Міжнародного інституту метафізики у Парижі (*Institut Metapsychique International de Paris*) та керівництво Міжнародної біокосмічної асоціації (*Association Internationale Biocosmique, Paris*), оскільки астронома-аматора було обрано її постійним членом [26]; також він співпрацює з Народним астрономічним товариством Тулузи та астрономічним товариством при Ліонській обсерваторії¹⁹.

¹⁹ Архів Російської академії наук (1927—1929), ф. 543, оп. 4, спр. 59, арк. 16.

Цього ж року Л.Л. Андренко став дійсним членом Російського товариства аматорів астрономії, відділення Місяця та планет [27, с. 10], брав участь у роботі Комісії гіпнології та біофізики при Інституті мозку імені академіка В.М. Бехтерева у Ленінграді. З 1927 р. Андренко перебував у науковому листуванні з низкою закордонних астрономів — членами Міжнародної біокосмічної асоціації Х. Комасом Солою (Іспанія); А. Еррерою (Мексика); Ф. Кабралем (Домініканська республіка) та ін.²⁰

У подальшому Л.Л. Андренко не припиняв зв'язків з астрономічним гуртком при Всеукраїнському соціальному музеї імені Артема, який обов'язково відвідував при кожному приїзді до Харкова. Завсідникам цього товариства аматорів астрономії особливо запам'яталися декілька доповідей Андренка, які він презентував у січні 1927 р., зокрема на теми «Життя на інших світах з іншим хімічним складом», «Про можливі форми життя у Всесвіті (про людей смарагдово-зеленого кольору)» та ін.²¹ На думку доповідача, який, імовірно, був добре обізнаним із творчістю та ідеями Г. Уеллса (1894) та вміло їх інтерпретував, на інших світах цілком можливе існування невуглецевих форм життя на основі кремнію. Доповіді Л.Л. Андренка викликали тоді жваві дебати... Зазначимо, що й через сто років у астронома-аматора та його теорій знайшлася б аудиторія, оскільки, як відомо, і сьогодні альтернативна біохімія допускає, що для розвитку позаземного життя цілком можлива заміна вуглецю кремнієм.

З травня по серпень 1927 р. в Харківській астрономічній обсерваторії Л. Андренко виконав спостереження (та замальовки) Венери і комети Понс-Віннеке, спостерігав сонячне затемнення у липні 1927 р., виконував метеорологічні спостереження, досліджував атмосферні оптичні явища²².

Зауважимо, що ще з 1924 р. Л. Андренко цікавився різними аспектами кінематографії. У 1927—1928 рр. він взяв активну участь у роботі Кінокомітету, організованого відділом історії та теорії театру Державного інституту історії мистецтв (Ленінград). На відкритих засіданнях кіносекції Андренко представив п'ять доповідей — більше ніж будь-хто зі штатних співробітників, наприклад, на тему «Про кінозйомки в інфрачервоних та ультра-фіолетових променях» [5, с. 208], опублікував низку тематичних статей. Виступи та публікації Андренка були присвячені популярному викладу технічних питань кінематографу та проблемам науково-популярного кіно («культурфільму»). У звіті про діяльність кіносекції та Кінокомітету Інституту історії мистецтв цього періоду його визначено як «наукового співробітника з астрономії, фахівця з культурфільму» [5, с. 221].

У березні 1928 р. Л.Л. Андренко розпочав наукове листування з К.Е. Ціолковським (1857—1935)²³. Цей творчий тандем кореспондентів швидко пе-

²⁰ Архів Російської академії наук (1927—1929), ф. 543, оп. 4, спр. 57, арк. 20.

²¹ Архів Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна (1927).

²² Архів Російської академії наук (1927—1929), ф. 543, оп. 4, спр. 59, арк. 9.

²³ Архів Російської академії наук (1928—1935), ф. 555, оп. 4, спр. 51, 70 арк.

ретворився на взаємний «обмін» науковими ідеями та взаємодопомогу щодо їх реалізації. «Все, що я друкував, я завжди поспішав йому надіслати», – написав Андренко родині вченого після його смерті²⁴. Під впливом ідей Ціолковського він став найвідданішим учасником Ленінградської ініціативної групи Комітету з утворення Інтернаціонального Інституту міжпланетних сполучень у Парижі (1928). У складі нового об'єднання з амбітною назвою «Товариство мандрівників Всесвіту» Андренко взяв діяльну участь в організації у Москві масштабної «Виставки міжпланетних сполучень», на якій експонувалися моделі ракет К.Е. Ціолковського, М.І. Кибальчича, Роберта Годдарда, Германа Оберта та інших інженерів, а також були представлені позаземні та футуристичні експозиції [28, с. 88].

Упродовж семи років (1928—1935) Ціолковський надіслав Андренку понад 50 брошур (не менш ніж 30 найменувань). Зазначимо, що в Архіві Російської академії наук (в особовому фонді К.Е. Ціолковського) та Архіві Колумбійського університету, Нью-Йорк (колекція документів Л.Л. Андренка) зберігається значна архівна колекція листування між Ціолковським та Андренком за цей період^{25, 26}.

Як активний популяризатор астрономічних знань, Андренко виступив одним із ініціаторів створення планетарію у Ленінграді (1928). Він увійшов до спеціально створеного організаційного комітету, який діяв під егідою Ленінградського державного університету. Головою цього комітету було обрано відомого астронома, почесного члена АН СРСР проф. С.П. Глазенапа (1848—1937), а Андренко виконував обов'язки відповідального секретаря [29].

У цей період у виданнях «*Bulletin de la société astronomique de France*» («*L'Astronomie*») та «*Gazette Astronomique*» астроном-аматор друкує серію повідомлень: про роботу Московської народної обсерваторії [30], проходження Марса перед Юпітером у липні 1928 р. [31], землетрус на території України [32], однорідність життя у Всесвіті [33], оптичні порушення під час спостережень Венери, покриття Марса Місяцем у березні 1929 р., відкриття бюсту К. Фламмаріону у Ленінграді та ін. А до останньої події Андренко долучився безпосередньо і як скульптор, створивши погруддя видатного французького астронома [34].

У 1928 р. Л.Л. Андренко розпочав наукове листування з академіком В.І. Вернадським (1863—1945). Звертаючись до Вернадського, Андренко просив його посприяти публікації його статті «*Invariante de la Vie Universelle et Eternelle*»²⁷ у збірнику «Известия Академии наук СССР», але безрезультатно. Перша редакція цієї статті була підготовлена автором ще у 1924 р., а впро-

²⁴ Архів Російської академії наук (1928—1935), ф. 555, оп. 4, спр. 51, арк. 57.

²⁵ Архів Російської академії наук (1928—1935), ф. 555, оп. 4.

²⁶ Columbia University Library, Rare book & Manuscript Library, USA, «Leonid Leonidovich Andrenko Papers» (1908—1956), 29 items, 32 p.

²⁷ Інваріантність вселенського і вічного життя.

довж 1927—1930 рр. — надрукована в різних інтерпретаціях у європейських популярних виданнях «*La vie Universelle. Bulletin trimestriel de L'Association Internationale Biocosmique*» (Франція) та «*Revista de la Sociedad Astronómica de España y América*» (Іспанія). У 1929 р. Андренко об'єднав ці матеріали у брошуру під назвою «*La diversité du principe vital dans l'Univers immetabilite de la vie Universelle et Eternelle*», яка вийшла друком у Ленінграді ²⁸.

Улітку 1930 р. за направленням Наукового інституту імені П.Ф. Лесгафта Андренко відбув для виконання спостережень до Сімеїзьського відділення Головної астрономічної обсерваторії. Але відрядження мало невтішні результати: «...мої роботи з дослідження Сатурну та Венери, — писав він до Ленінграда, — не знаходять жодного співчуття серед місцевих астрономів, зайнятих офіційними програмними роботами типової академічної обсерваторії...» ²⁹.

На початку 1931 р. вийшла друком друга редакція брошури Л.Л. Андренка «*L'Uniformité de la vie dans l'univers*» ³⁰, яка відкривалася передмовою аматора астрономії, італійського професора філософії та літератури А. Цукка (до першої редакції цієї праці було вміщено передмову К.Е. Цюлковського). Французький астрономічний журнал «*Bulletin de l'Association française d'observateurs d'étoiles variables*» ³¹ тоді повідомив: «У цій роботі автор узагальнив усі попередні дослідження, опубліковані у різних наукових журналах у Європі та Південній Америці за період 1924—1931 рр., доповнивши роботу сучасними астрофізичними даними. Автор розвиває у своїй книзі ідею загальної єдності органічного життя у Всесвіті» [35].

Але спроби надрукувати цю працю у радянських видавництвах були невдалими, хоча Андренко посилався в ній на роботи відомих радянських учених, наприклад, видатного фізика, почесного члена АН СРСР проф. О.Д. Хвольсона (1852—1934), навіть консультувався з ним. Ось цитата з листа проф. Хвольсона: «Наведена Вами фраза дійсно зустрічається десь у моїх творах, але, на жаль, незважаючи на тривалі пошуки, мені не вдалося її знайти. На цей час я навряд чи вважаю її вірною через замкнутість світу в собі. Притому вона висловлена мною випадково і не має жодного стосунку до Вашої ідеї про існування організованої матерії без вуглецю. Не дивно, що Вашу роботу не береться надрукувати жоден видавець...» ³². У подальшому Андренко пригадував, що за порадою О.Д. Хвольсона він написав дві статті (за матеріалами брошури), які були надруковані у популярних виданнях у

²⁸ Архів Російської академії наук (1928—1932), ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 2, 9—10.

²⁹ Архів Російської академії наук (1930—1940), ф. 543, оп. 4, спр. 60, арк. 8.

³⁰ Рівномірність життя у Всесвіті.

³¹ Різноманітність життєвого принципу, незмінність універсального і вічного життя у Всесвіті.

³² Columbia University Library, Rare book & Manuscript Library, USA, «Leonid Leonidovich Andrenko Papers» (1908—1956), item 4, p. 17.

Бельгії, Іспанії, Італії, Франції та Південній Америці трьома мовами та привернули увагу міжнародної спільноти аматорів астрономії³³.

У цей період Андренко вивчав метеорні потоки, виконав мікрометричні вимірювання кільця Сатурна, спостерігав комету Вілька, разом із дружиною проводив системні спостереження зодіакального світла та попелястого світла Місяця, вивчав Меркурій, проаналізував результати власних спостережень Марса (під час протистояння 1926 р.). У 1930 р. за сукупністю виконаних робіт, зважаючи на його досягнення у галузі спостережної астрономії, Андренко був удостоєний нагороди Чеського астрономічного товариства (Прага)³⁴.

У грудні 1930 р. батька Л.Л. Андренка, який на той час працював завідувачем ветеринарного управління Харківської міськради, було заарештовано як учасника контрреволюційної шкідницької організації (за ст. 54-7 КК [Карного кодексу] УСРР). У березні 1931 р. судовою трійкою при колегії ДПУ [Державного політичного управління] УСРР йому винесено ухвалу про розстріл із заміною вироку позбавленням волі з утриманням у концтаборі терміном 10 років із відбуванням покарання у Запорізькій сільгоспколонії³⁵ [36, с. 179].

На початку 1931 р. органи ОГПУ [Об'єднаного державного політичного управління] сфабрикували справу проти керівників і членів Російського товариства аматорів світознавства [37]. У лютому 1931 р. «за участь у контрреволюційному угрупованні» серед інших було заарештовано і Л.Л. Андренка. Причиною цього він сам вважав розповсюдження філософських ідей французького астронома Каміля Фламмаріона та літературну і наукову роботу за кордоном. Але у матеріалах карної справи містилось більш розлоге звинувачення: за активну участь у роботі гуртка, діяльність якого зводилась до вивчення питань «ясновидіння», «перевтілювання» та «читання думок». Зі свідчень Л.Л. Андренка: «Визнаю, що я входив до гуртка, який займався питаннями містики; робота цього гуртка зосереджувалася переважно на питаннях “яснобачення”, так званого “перевтілення” та “читання думок”. Для чого ми й робили відповідні досліди. В основному місцем для дослідів слугували приватні квартири учасників гуртка, причому маю відзначити, що кожен із членів бував не на всіх дослідах, але так чи інакше, зазвичай на дослідах були присутні усі члени гуртка...»³⁶.

Візною сесією Колегії ОДПУ 12 квітня 1931 р. за звинуваченням у контрреволюційній діяльності (ст. 58-11 КК РСФРР) Л.Л. Андренка було засуджено на три роки вільного поселення з відбуттям покарання у Східному Сибіру³⁷.

³³ Columbia University Library, Rare book & Manuscript Library, USA, «Leonid Leonidovich Andrenko Papers» (1908—1956), item 5, p. 21.

³⁴ Landesarchiv Baden-Württemberg, Germany (1903—1947). Abt. Staatsarchiv Sigmaringen: Dep. 1, t. 6—7, nr. 228, «Akten 201 Dr. Leonid Andrenko», 57 s.

³⁵ Державний архів Харківської області (1931), ф. р-6452, оп. 3, спр. 852, арк. 209.

³⁶ Архів Науково-інформаційного центру «Меморіал», Санкт-Петербург (1931), ф. к-1, оп. 1, «Справа товариства аматорів світознавства», № 22, 2 арк.; № 24, 27 арк.

³⁷ Архів Науково-інформаційного центру «Меморіал», Санкт-Петербург (1931), ф. к-1, оп. 1, «Справа товариства аматорів світознавства», № 22, 2 арк.; № 24, 27 арк.

3 травня 1931 р. Андренко відбував покарання в Іркутському ізоляторі, де почав працювати в клубі «з культурно-просвітницької частини». Під час заслання він продовжував астрономічні дослідження в Іркутському гідрометеорологічному інституті (за його ініціативою там було побудовано астрономічну вежу)³⁸, зокрема спостерігав повне місячне затемнення 26 вересня 1931 р., досліджував Сатурн [38, с. 44].

Дружина і мати Л.Л. Андренка зверталися із клопотаннями до усіх можливих інстанцій, у тому числі неодноразово писали листи академіку М.О. Морозову з проханням втрутитися у справу на підтримку Андренка. В Архіві Російської академії наук зберігся лист і самого астронома-аматора, в якому він особисто благав Морозова про допомогу: «...Врятуйте мене, дорогий учитель, не стільки для мене самого, але для тих близьких нам наукових ідей, яким я — я це відчуваю — міг би ще так багато надати <...> Благаю Вас, підтримати і, якщо це Вас не обтяжить, особисто передати Калініну клопотання перед ВЦВК [Всесоюзним центральним виконавчим комітетом] про моє помилування, а також перед Ароном Сольцем, який очолює Комісію приватних амністій у Ленінграді (на Троїцькій вулиці), куди моя дружина також надіслала клопотання про помилування або принаймні про пом'якшення вироку. Ви багато можете зробити своєю особистою апеляцією і тим самим врятувати мене від загибелі та психічного розладу, який підкрадається до мене з кожним днем. Віритиму і житиму надією, що Ви це зробите...»³⁹.

У результаті восени 1931 р. Л.Л. Андренка було достроково звільнено за особистим клопотанням академіка М.О. Морозова (а реабілітовано лише у вересні 1989 р. посмертно)⁴⁰.

Після повернення у листопаді 1931 р. до Харкова він безуспішно намагався влаштуватися на роботу: до Київської астрономічної обсерваторії, потім — обсерваторії Інституту П.Ф. Лесгафта у слободі Борисівці (Курська область); у 1932 р. — до Одеської астрономічної обсерваторії, де (за свідченням Андренка) її тодішній директор, видатний астроном академік О.Я. Орлов (1880—1954) «лише посміявся і вказав на двері»⁴¹.

Андренко також намагався влаштуватися на роботу до Харківської астрономічної обсерваторії, але марно: там він навіть презентував декілька доповідей на тему дослідження Венери, але можливість проведення ним спостережень була під заборону⁴². Його наполегливість призвела до швидкого і значного погіршення стосунків з харківськими астрономами. Згадуючи ці дні, Андренко зазначав: «Поки я перебував у Харкові, гнаний

³⁸ Архів Російської академії наук (1932), ф. 555, оп. 4, спр. 51, арк. 68.

³⁹ Архів Російської академії наук (1931), ф. 543, оп. 4, спр. 60, арк. 17—18.

⁴⁰ Архів Науково-інформаційного центру «Меморіал», Санкт-Петербург (1931), ф. к-1, оп. 1, «Справа товариства аматорів світознавства», № 22, 2 арк.; № 24, 27 арк.

⁴¹ Архів Російської академії наук (1928—1935), ф. 555, оп. 4, спр. 51, арк. 53.

⁴² Архів Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна (1931—1935).

недостойною купкою місцевих астрономів, я міг займатися лише теоретичним розробленням питань...»⁴³.

У цей період у Харкові Л.Л. Андренко продовжував лекційну та публікаційну діяльність, спрямовану на пропаганду астрономічних знань: проводив радіолекції на Всеукраїнському радіо, виступав із популярними лекціями на тему міжпланетних подорожей в «однорідних домах відпочинку» (без оплати за харчування), у «Будинку червоної армії». Його лекції переважно опиралися на матеріали праць К.Е. Ціолковського⁴⁴.

Водночас він опублікував значну кількість тематичних повідомлень у європейських журналах аматорів астрономії (зокрема, цикл публікацій у популярному іспанському журналі «*Revista de la Sociedad Astronómica de España y América*»). Але постійної роботи, як репресованому, Л.Л. Андренку знайти не вдавалося. Зважаючи на неодноразові клопотання Андrenків їхню родину у ці складні часи фінансово підтримував К.Е. Ціолковський, який надсилав у Харків грошові перекази^{45, 46}.

У 1932—1933 рр. Л.Л. Андренко відновив листування з академіком В.І. Вернадським. Основним лейтмотивом нової каденції спілкування стали численні прохання написати передмову або надати відгук до його монографічної праці «Життя у Всесвіті», яку астроном-аматор підготував у цей період та активно просував. Також він просив посприяти рецензуванню зазначеного рукопису книги в Академії наук СРСР⁴⁷. Андренко писав Вернадському: «...Щоб Ви не висловили з приводу мого улюбленого дітища — Ваша думка буде для мене однаково дорогою і цінною. Оскільки мені здається, що в основній точці зору ми цілком збігаємося з Вами...»⁴⁸. Але, як слідує з архівних документів, академік В.І. Вернадський відмовив Андrenку у його клопотаннях⁴⁹.

Надалі, зважаючи на наростання конфлікту на професійних теренах з університетськими астрономами в Харкові та їхню корпоративну позицію, Л.Л. Андренко фактично припинив лекційну діяльність. У серпні 1933 р. А.В. Андренко, дружина астронома-аматора, повідомляла академіку В.І. Вернадському стосовно чоловіка: «Він, викинутий за борт життя з березня місяця 1933 р., терпить поневіряння, знущання від кількох наукових ворогів, які його зацькували. Вам це має бути зрозумілим. Перебиваючись з води на хліб, змушений стояти на ринку, розпродаючи власне барахло, аж до олівців та грамофонних платівок, — він надірвав своє молоде і без того слабке здоров'я...»⁵⁰.

⁴³ Архів Російської академії наук (1930—1940), ф. 543, оп. 4, спр. 60, арк. 25.

⁴⁴ Архів Російської академії наук (1928—1935), ф. 555, оп. 4, спр. 51, арк. 50.

⁴⁵ Архів Російської академії наук (1928—1935), ф. 555, оп. 4, спр. 51, 70 арк.

⁴⁶ Columbia University Library, Rare book & Manuscript Library, USA, «Leonid Leonidovich Andrenko Papers» (1908—1956), item 5, p. 20.

⁴⁷ Архів Російської академії наук (1928—1939), ф. 518, оп. 3, спр. 43, 10 арк.

⁴⁸ Архів Російської академії наук (1928—1939), ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 2.

⁴⁹ Архів Російської академії наук (1928—1939), ф. 518, оп. 3, спр. 43, 10 арк.

⁵⁰ Архів Російської академії наук (1932—1933), ф. 518, оп. 3, спр. 42, арк. 6.

Також подружжя Андrenків звернулося за допомогою до К.Е. Цюлковського, який писав у відповідь: «Я захоплююся енергією та успіхами Леоніда Леонідовича, але сам я безсилий і нічим вам допомогти не можу. Ви помилилися у мені і моему значенні: ані зв'язків, ані жодного впливу я не маю. Моє становище нічим не відрізняється від вашого...»⁵¹.

Слід звернути увагу на різноплановість наукових інтересів астронома-аматора в цей період: він спостерігав часткові місячні та сонячні затемнення (у вересні 1932 р., березні та серпні 1933 р., січні 1935 р.), досліджував міжпланетні сцинтиляції, пропонував впровадження проекту одночасних спостережень за планетами професійними астрономами та аматорами астрономії, за результатами власних досліджень виготовив карту Меркурія, проводив системні дослідження Місяця і планет (Венери, Сатурна, Юпітера), спостерігав комети, вивчав активність Сонця та спостерігав часткове сонячне затемнення у серпні 1933 р., досліджував попелясте світло Місяця та вивчав Плеяди.

У 1934 р., у зв'язку із перенесенням столиці України до Києва і переміщенням державних органів і редакцій центральних видань, Л.Л. Андrenко втратив можливість заробітку навіть на літературній ниві. Цього ж року за ухвалою ВУЦВК [Всеукраїнського центрального виконавчого комітету] термін покарання батька Андrenка було скорочено наполовину і невдовзі він повернувся додому (Л.В. Андrenко був помертно реабілітований у 1959 р.) [36, с. 180].

На початку 1935 р. Л.Л. Андrenко звернувся до Наркомосу УСРР зі скаргою на те, що адміністрація Харківської астрономічної обсерваторії категорично відмовлялася від співпраці з ним. До звернення він додав резюме, солідний перелік власних закордонних публікацій та клопотання від Наукового інституту імені П.Ф. Лесгафта. Розглянувши представлені документи, Наркомос зобов'язав ректорат ХДУ імені О.М. Горького вплинути на адміністрацію університетської обсерваторії. В результаті у березні 1935 р. Л.Л. Андrenка прийняли на посаду молодшого наукового співробітника-обчислювача Харківської астрономічної обсерваторії, але вже через кілька місяців звільнили⁵².

При цьому адміністрація обсерваторії також офіційно звернулася до Секції наукових співробітників Наркомосу УСРР із клопотанням захистити університетську обсерваторію від діяльності «аматора Андrenка». А фінальною крапкою в їхніх взаємовідносинах стало звернення голови Всеукраїнського товариства культурних зв'язків із закордоном до директора Харківської астрономічної обсерваторії проф. М.П. Барабашова (1894—1971) з проханням надати оцінку «науковим роботам харківського астронома

⁵¹ Columbia University Library, Rare book & Manuscript Library, USA, «Leonid Leonidovich Andrenko Papers» (1908—1956), item 2, p. 5.

⁵² Архів Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В.Н. Каразіна (1935).

Л. Андrenка», оскільки той намагався надсилати рукописи власних праць до європейських видань, використовуючи Всесоюзне товариство культурних зв'язків із закордоном та його українське відділення. Ось цитата з відповіді проф. Барабашова: «Астрономічні роботи Андrenка — це лише статті аматора астрології, яким по суті й є Андrenко, про жодну серйозну наукову роботу Андrenка з астрономії нам не відомо»⁵³.

З архівних документів, де представлено спілкування Л.Л. Андrenка з академіком М.О. Морозовим, нам відомі певні подробиці тих подій. Зокрема, астроном-аматор достатньо упереджено та суб'єктивно повідомляв про ситуацію, яка відбувалася: «Склатося надзвичайно кошмарне становище з місцевими “астрономами”, де проти мене ось вже два роки лютує злісне і невимовне цькування, вир брехні й гидоти <...> Боротьба йде з невеликою купкою астрономів, які киплять злістю проти мене і тепер жорстоко мстяться за те минуле, коли я, запрошений Вами зі студентської лави, відірвався від Харкова та потрапив до співробітників Інституту імені П.Ф. Лесгафта. За це я терплю зараз немилосердне цькування, спрямоване проти мене у звіриному обличчі директора обсерваторії М.П. Барабашова і цілої плеяди поплічників, носіїв чистої, світлої та прекрасної, і такої благородної науки — Астрономії <...> Усі ці астрономи, очолювані Барабашовим, користуючись положенням “людей на місці” та моєю беззахисною самотністю, витворяють усе негідне і звірине, щоб мене добити, зовсім знищити та стерти з астрономічного поля...»⁵⁴.

Зауважимо, що Л.Л. Андrenко також звертався з проханням про працевлаштування до колишнього харків'янина, видатного астрофізика проф. Б.П. Герасимовича (1889—1937), який очолив у 1933 р. Головну астрономічну обсерваторію в Пулкові. У цій ситуації його розрахунок, імовірно, будувався на суттєвих особистих протиріччях, що існували на той час між проф. М.П. Барабашовим та Б.П. Герасимовичем. Але останній, за спогадами Андrenка, категорично відмовився з ним розмовляти⁵⁵.

Наполегливі блангання Л.Л. Андrenка про допомогу в працевлаштуванні в Київській або Одеській астрономічній обсерваторії, адресовані академіку М.О. Морозову, у 1936 р. нарешті дали результат: Морозов звернувся до Наркома освіти України В.П. Затонського (1888—1938) з відповідним проханням і справа зрушила з місця. Проте до класичних університетських обсерваторій Андrenко не потрапив зважаючи на категоричну позицію їхніх астрономів, тому за розпорядженням Наркомосу УСРР восени 1936 р. він очолив Другу астрономічну обсерваторію в Одесі — першу у місті народну аматорську обсерваторію⁵⁶.

⁵³ Архів Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В.Н. Каразіна (1935).

⁵⁴ Архів Російської академії наук (1935), ф. 543, оп. 4, спр. 58, арк. 42—43.

⁵⁵ Архів Російської академії наук (1935), ф. 543, оп. 4, спр. 58, арк. 43.

⁵⁶ Landesarchiv Baden-Württemberg, Germany (1903—1947), Abt. Staatsarchiv Sigmaringen: Dep. 1, t. 6—7, nr. 228, «Akten 201 Dr. Leonid Andrenko», 57 s.

Про цю подію повідомили декілька європейських популярних видань з астрономії. Зокрема журнал «*Revista de la Sociedad Astronómica de España y América*» (Барселона) розмістив таке повідомлення: «Цього року директором Другої астрономічної обсерваторії в Одесі, СРСР, було призначено Леоніда Андренка, полум'яного прихильника нашої роботи. Андренко удостоїв нас внесками в астрономічний журнал та пожертвуванням у нашу бібліотеку» [39]. В Одесі Л.Л. Андренко спостерігав Венеру, Сатурн і Місяць, досліджував змінну зорю гамму Кассіопеї, вивчав покриття Марсом та Венерою зір бети Скорпіона та дельти Риб, здійснював моніторинг сонячної активності (плями).

Значимо, що у цей час його наукова діяльність отримала за кордоном дещо іншу оцінку. Зокрема, у тому ж 1936 р. Андренка обрано Почесним членом Штутгартської обсерваторії (Німеччина), у 1937 р. — за успішну діяльність на теренах астрономічної науки його нагороджено Почесним дипломом Грецького астрономічного товариства, відзнакою Чеського астрономічного товариства (Прага), французьким «Орденем академічних пальм» (як «офіцера Академії») ⁵⁷.

У період великого терору 1937—1938 рр. діяльністю астронома-аматора зацікавилися органи НКВС [Народного комісаріату внутрішніх справ], але йому вдалося уникнути покарання. Натомість у передвоєнні роки він зазнав ще більш принизливого переслідування від колег-астрономів за власні «наукові погляди» та «оригінальні винаходи», аж до спроб повної заборони його діяльності як псевдонаукової ⁵⁸.

Упродовж цього періоду астроном-аматор опублікував понад 25 статей та повідомлень у журналах «*Astronomische Nachrichten*», «Природа», «*Popular Astronomy*», «*Gazette Astronomique*», «*Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*» та ін. Особливо слід вказати на публікації 1940 р., присвячені створенню нового оптичного інструмента, який автор назвав «ультра-телескоп»: ці праці особливо обурили професійних астрономів [40]. У цей час Л.Л. Андренко писав академіку М.О. Морозову про свої творчі пошуки: «...Ще під час мого перебування в Інституті П.Ф. Лесгафта я намагався застосовувати і “ясновидіння”, і ебонітові лінзи; я збивався на хибні дороги, але приваблива мета переслідувала мене: і я продовжував шукати і досягати її...» ⁵⁹.

У березні 1940 р. Л.Л. Андренко звернувся до Головної астрономічної обсерваторії в Пулкові з пропозицією випробувати його винахід на великому пулковському рефракторі. За підсумками цих «комунікацій» пулковські астрономи звернулися до Одеського управління народної освіти з пропо-

⁵⁷ Landesarchiv Baden-Württemberg, Germany (1903—1947), Abt. Staatsarchiv Sigmaringen: Dep. 1, t. 6—7, nr. 228, «Akten 201 Dr. Leonid Andrenko», 57 s.

⁵⁸ Архів Російської академії наук (1924—1940), ф. 543, оп. 4, спр. 55, 2 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 56, 10 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 57, 41 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 58, 41 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 59, 27 арк.; ф. 543, оп. 4, спр. 60, 26 арк.

⁵⁹ Архів Російської академії наук (1939), ф. 543, оп. 4, спр. 60, арк. 24.

зицією «...раз і назавжди припинити псевдонаукову діяльність директора Другої астрономічної обсерваторії Одеси, зняти його з роботи, а обсерваторію — закрити; також направити до директора обсерваторії психіатра, щоб переконатися стосовно його душевного стану...»⁶⁰.

Після цього до обсерваторії дійсно прибув видатний одеський психіатр, директор міської психіатричної лікарні Л.І. Айхенвальд (1873—1954), який умовив Л.Л. Андrenка провести літо в одному з місцевих будинків відпочинку і влаштував його там. За цей час для розслідування його псевдонаукової діяльності в астрономічній обсерваторії Одеського державного університету було створено авторитетну комісію під керівництвом її директора проф. К.Д. Покровського (1868—1944), до якої також увійшли: астроном-теоретик проф. М.М. Михальський (1886—1942), відомий своїми роботами у галузі динамічної астрономії; видатний астрометрист проф. М.М. Євдокимов (1868—1941), колишній директор астрономічної обсерваторії Харківського державного університету; проф. С.Д. Чорний (1874—1956), колишній директор астрономічної обсерваторії Київського університету, фахівець у галузі небесної механіки.

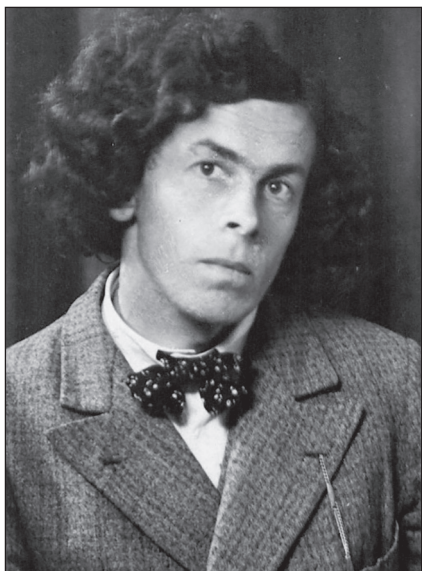
За клопотанням Одеського відділення Всеросійського астрономо-геодезичного товариства до роботи комісії також долучився директор астрономічної обсерваторії Київського держуніверситету проф. С.К. Всехсвятський (1905—1984). Комісія вивчила діяльність астронома-аматора і дійшла висновку: «Діючи з великою наполегливістю, оперуючи науковими термінами, які вживалися для впливу на нефахівців, Андrenко розвив широку антинаукову діяльність, спрямовану на обман радянських громадян та дискредитацію радянської науки, як у СРСР, так і за кордоном»⁶¹.

Практичним підсумком роботи комісії стала відозва до усіх партійних органів Одеси, до яких Л.Л. Андrenко неодноразово звертався за підтримкою, у тому числі фінансовою, з рекомендацією щодо заборони його діяльності. Крім того, Одеський радіокомітет, міські наукові спільноти, а також усі друковані видання (місцеві в Одесі й центральні журнали «Наука і життя», «Вісник знання», «Природа» та ін.), які до того друкували матеріали Другої Одеської обсерваторії, категорично відмовили її директорові у співпраці. Зважаючи на це публікації обсерваторії починають виходити у закордонних популярних виданнях («*Gazette Astronomique*», «*Popular Astronomy*» та ін.).

З приводу переслідування у лютому 1941 р. Л.Л. Андrenко навіть звернувся з листом до Президента Академії наук СРСР академіка В.Л. Комарова (1869—1945), у якому висловив прохання «втрутитися в усі гоніння, у всі ті неприпустимі цькування, які ведуться наді мною та моїми винаходами; що Академія наук СРСР надасть неупереджену і справедливу оцінку моїм працям та винаходам <...> а також усіляку моральну та матеріальну допомогу для подальшого удосконалення та реалізації моїх приладів та ви-

⁶⁰ Архів Російської академії наук (1941), ф. 277, оп. 4, спр. 249, арк. 1.

⁶¹ Архів Російської академії наук (1941), ф. 277, оп. 3, спр. 138, арк. 2.

Л.Л. Андренко, серпень 1945 р., Зігмарінген (Німеччина)

Джерело: Державний архів землі Баден-Вюртемберг, Департамент державного архіву м. Зігмарінген, Німеччина.

С.І. Вавилова і за участю експертів-астрономів — голови президії Всесоюзного астрономо-геодезичного товариства проф. О.О. Михайлова та академіка В.Г. Фесенкова (який, до речі, був особисто знайомий з Л.Л. Андренком через Харківську астрономічну обсерваторію) ухвалили рішення про припинення його діяльності як директора Другої Одеської обсерваторії та визнали його діяльність антинауковою. Але на подальший розвиток цих подій вплинула війна⁶³.

Академік С.І. Вавилов писав: «Автор претендує на побудову “супертелескопа”. Як показує найповерховіше ознайомлення, супертелескоп Андренка є результатом незнання абетки фізичної оптики, тому його робота не заслуговувала б на увагу, якби автор не обіймав посаду директора Другої Одеської обсерваторії. Вважаю, що рівень знань, який виявив Андренко у своїй роботі, аж ніяк не недостатній для зайняття посади відповідального наукового керівника обсерваторії...»⁶⁴.

Під час німецько-радянської війни 1941—1945 рр. Л.Л. Андренко знайшов порозуміння з представниками німецької астрономічної науки та реалізовував власну наукову програму спостережень, очолюючи низку приватних астрономічних станцій: у 1942—1943 рр. у Криниці та Кракові (Польща); у 1943—

находів!»), наполягаючи на проведенні експертної оцінки його винаходів особисто академіком С.І. Вавиловим (1891—1951). До листа додавався пакет матеріалів, основу якого склав рукопис книги Л.Л. Андренка, що мав гучну назву — «Завоювання світів». Сутність роботи зводилася до опису низки спроб винайдення Андренком різних пристосувань у галузі інструментальної оптики, основним (і найвдалішим на думку автора) з яких була певна оптична система. Процес її створення дуже поетично описано автором: «...після безсонної ночі, на холодній сирій зорі зимового дня — 20 грудня 1939 р. — народився ультра-телескоп...»⁶².

Але розгляд фактів із листа Андренка, ініційований академіком В.Л. Комаровим, призвів до дещо інших результатів: бюро фізико-математичних наук АН СРСР під головуванням академіка

⁶² Архів Російської академії наук (1941), ф. 277, оп. 3, спр. 138, арк. 4.

⁶³ Архів Російської академії наук (1941), ф. 277, оп. 4, спр. 249, 2 арк.

⁶⁴ Архів Російської академії наук (1941), ф. 277, оп. 3, спр. 138, арк. 1.

1944 р. — у Львові, Варшаві, Ченстохова (Польща) та Плауені (Німеччина); у 1945 р. — у Зігмарінгені (Німеччина)⁶⁵. У фондах архіву Львівської області збереглися свідчення комерційної діяльності Андrenка у Львові у 1943 р., з якої він сплачував податки окупаційній адміністрації дистрикту Галичина⁶⁶.

Тепер астроном-аматор націлювався на реалізацію своєї ідеї «ультра-телескопа» за підтримки нацистської науки, активно презентуючи її на заходах, які він організував на зазначених астрономічних станціях. З'явилися і перші результати інформаційної кампанії: влітку 1943 р. газета «Віденський монітор» розмістила інформацію про здобутки астронома Андrenка у «Львівській обсерваторії» щодо винайдення ідеї «ультра-телескопа» [41]. Це питання навіть обговорювалося на засіданні Французького астрономічного товариства. Зокрема, в журналі «*L'Astronomie*» від 1943 р. міститься таке повідомлення: «Андrenко з Кракова надіслав нам докладну інформацію про свій уславлений “ультра-телескоп”, за допомогою якого він збирається отримати перевагу при безпосередньому вивченні зір як візуально, враховуючи дуже велике збільшення, так і при їх фотографуванні» [42, с. 119].

Іншою помітною науковою подією цього періоду, в якій взяв участь Л.Л. Андrenко, стали спостереження повного місячного затемнення у серпні 1942 р. у Кракові; він також опублікував результати власних спостережень Марса (отриманих у 1939 р.) та філософську роботу «Проблема смерті» [43].

Згідно з переписами нацистської окупаційної адміністрації в Харкові, у 1941—1943 рр. батьки Андrenка залишалися в окупованому місті, а батько також працював ветеринарним лікарем⁶⁷.

Упродовж 1946—1950 рр. Л.Л. Андrenко продовжив науково-дослідну роботу на приватних астрономічних станціях в Іберлінгені та Зігмарінгені у Німеччині⁶⁸. Він започаткував видання Бюлетеня спостережної станції Зігмарінгена, у якому з 1946 р. продовжував пропагувати ідею створення «ультра-телескопа» [44]. Поряд із публікаціями, присвяченими астрономічним, фізичним і промисловим винаходам; спостереженням Венери у 1943—1948 рр., дослідженню повних місячних затемнень у жовтні 1949 р. та квітні 1950 р., вимірюванню зоряних паралаксів, він також використовував видання для поширення власних філософських ідей, які розвивав з 1920-х років. Зокрема, вийшли друком його поетичні збірки: «Пісні з неба і землі» [45], «Мої шляхи у мистецтві» [46], «Казки з великих планет» [47], «Мрії астронома» [48], «Відкинута завіса Ісиди» [49].

⁶⁵ Landesarchiv Baden-Württemberg, Germany (1903—1947), Abt. Staatsarchiv Sigmaringen: Dep. 1, t. 6—7, nr. 228, «Akten 201 Dr. Leonid Andrenko», 57 s.

⁶⁶ Державний архів Львівської області (1943), ф. р-24, оп. 3, спр. 313, 75 арк.

⁶⁷ Державний архів Харківської області (1941—1943), ф. р-2982, оп. 4, спр. 983, 101 арк.; ф. р-2982, оп. 6, спр. 54, 178 арк.

⁶⁸ Landesarchiv Baden-Württemberg, Germany (1903—1947), Abt. Staatsarchiv Sigmaringen: Dep. 1, t. 6—7, nr. 228, «Akten 201 Dr. Leonid Andrenko», 57 s.

Ще у 1948 р. подружжя Андrenків звернулося до голови Центрально-го комітету допомоги «Українського Червоного Хреста» у Женеві, відомого українського політичного та церковного діяча Є.В. Бачинського (1885—1978) із клопотанням щодо вирішення питання про переїзд з Німеччини до Швейцарії та облаштування у Женеві. Попри тривале листування, цього не відбулося. Натомість через кілька років Є.В. Бачинський допоміг їм організувати переїзд до США⁶⁹.

У березні 1951 р. Л.Л. Андrenко із дружиною емігрували до США: на колишньому військовому транспорті «Генерал Р.М. Блатчфорд» вони здійснили подорож Атлантикою з німецького порту Бременхафен до Нью-Йорка⁷⁰. Під час переїзду подружжя біженців перевезло велику бібліотеку, низку астрономічних інструментів і колекцію картин (пейзажів Криму та Німеччини), оскільки Андrenко багато працював як художник. Незабаром після переїзду до Нью-Йорка Андrenко організував велику персональну виставку, де були представлені тисячі авторських астрономічних фотографій, репродукцій, малюнків, гравюр, графіки, діаграми, карти, планетарні та небесні глобуси; крім того, експонувалися 250 власних художніх картин астронома-аматора [50].

У 1952 р. у Французькому клубі в Нью-Йорку подружжя Андrenків організувало великий захід, присвячений 27-й річниці від дня смерті К. Фламмаріона, на якому астроном-аматор виступив із головною промовою на французькій мові. У цей час Л.Л. Андrenко передав частину власного архіву, зокрема листування з К.Е. Ціолковським, до Архіву Колумбійського університету⁷¹. У супроводжувальному листі він зазначив: «Додаю до цього матеріали, які стосуються життя і творчості великого, всесвітньо відомого російського ученого — К.Е. Ціолковського, з яким я був зв'язаний — довгі роки — задушевною дружбою, постійним листуванням, обміном науковими працями...»⁷².

До кінця 1950-х років Л.Л. Андrenко працював як співробітник приватної астрономічної обсерваторії при Колумбійському університеті у Нью-Йорку. Разом із дружиною вони проводили спостереження небесних об'єктів і затемнень, переважно візуальні або за допомогою театрального бінокля, оскільки, за їх спогадами, бракувало інструментів [51]. Також у цей період астроном-аматор присвятив себе літературній праці, але вже як письменник-фантаст: видав брошуру віршів «Казки про далекі світи» [52], ілюстровану малюнками і надруковану у Приватній астрономічній обсерваторії Колумбійського уні-

⁶⁹ McOdrum Library, Archives & Special Collections, Carlton University, Canada (1943—1948), OCLC : (OCoLC) 313580371, «The Batchinsky Collection», 65 p.

⁷⁰ The National Archive at New York City, USA, «New York Passenger Arrival Records» (1820—1957), record-image_3QS7-994K-D2FV.

⁷¹ Columbia University Library, Rare book & Manuscript Library, USA, «Leonid Leonidovich Andrenko Papers» (1908—1956), 29 items, 32 p.

⁷² Columbia University Library, Rare book & Manuscript Library, USA, «Leonid Leonidovich Andrenko Papers» (1908—1956), item 5, p. 19.

верситету накладом у 250 примірників. Кожен примірник цього видання мав окремий номер і призначався конкретній людині. Зокрема, у бібліотеці Центру російської культури у Нью-Йорку зберігається примірник № 183, презентований Л.Л. Андренком доньці Л.М. Толстого — відомій громадській діячці, засновниці міжнародного Толстовського фонду (1884—1979), яка допомагала родині Андренків у облаштуванні після прибуття у США.

Леонід Леонідович Андренко пішов із життя 25 жовтня 1967 р. у громадському госпіталі «Манхеттен Стейт», похований на російському православному цвинтарі Ново-Дивеївського жіночого монастиря у м. Нануеті поблизу Нью-Йорка [53].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виконане дослідження продовжує цикл робіт, присвячених відтворенню історії руху аматорської астрономії в Україні та його представників, які спрямовували свою діяльність на поширення астрономічних знань. Відтворено повну наукову біографію Л.Л. Андренка, який є автором понад 700 публікацій⁷³, здебільшого науково-популярних.

Наведені приклади драматичних взаємовідносин Андренка з радянськими професійними астрономами можуть скласти хибне враження, що вони нібито «затискали» наукового генія. Безумовно, що це далеко не так, оскільки Андренко не був невизнаним генієм. Це була дуже активна людина, яка володіла здебільшого поверхневими і уривчастими знаннями, здобутими в молодому віці. Астроном-аматор визнавав власні помилки (створення ультра-телескопа), але мав надто високу власну самооцінку.

До того ж він мав чітку і добре відпрацьовану «стратегію» для досягнення власних цілей: писав неймовірну кількість листів, якими буквально «бомбардував» об'єкти спілкування. Завдяки високому інтелекту та літературним талантам астроном-аматор часто досягав успіху.

Проаналізовано багатогранну науково-дослідницьку діяльність Л.Л. Андренка, яка пов'язана зі спостережною та планетною астрономією, метеорологічними дослідженнями, популяризацією астрономічної науки у широкому розумінні. Астронома-аматора цікавив широкий спектр проблем світознавства та природознавства, від теоретичного обґрунтування виникнення життя у Всесвіті до вирішення низки космогонічних задач, навіть формування теоретичних підвалів здійснення космічних подорожей. Як пошуковець-винахідник, застосовуючи власні розробки, він намагався удосконалювати оптичні астрономічні прилади, конструювати нові оптичні системи.

Визначено шляхи творчих пошуків Л.Л. Андренка, який залишив і невеличку спадщину як талановитий митець: брав участь у художньому оформленні одного з томів видання М.О. Морозова «Христос» (1928), був автором (художником і скульптором) бюста К. Фламмаріона (1929), вико-

⁷³ Значна кількість публікацій представлена стислими повідомленнями астрономічного характеру про результати спостереженої роботи Л.Л. Андренка як астронома.

нав ескізні малюнки для створення бюста К.Е. Ціолковському (1932), видав цикл поетичних збірок, створив численні астрономічні карти, глобуси, велику серію акварельних малюнків краєвидів України та Німеччини.

Передбачається, що матеріали історико-наукового дослідження життя і творчості Л.Л. Андrenка будуть використані у науково-дослідницькій роботі, присвяченій історії астрономії у Харкові першої половини ХХ ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балишев М.А. Український астроном-теоретик професор Олексій Іванович Раздольський (1877—1942): Наукова біографія. *Наука та наукознавство*. 2020. № 3. С. 92—115. <https://doi.org/10.15407/sofs2020.03.092>
2. Бронштэн В.А. «Дело Воронова» — взгляд через две трети века. *Историко-астрономические исследования*. Москва: Наука, 2001. Т. 26. С. 214—240.
3. Балишев М.А. Леонід Леонідович Андrenко (1903—1966). В. І. Вернадський і Україна: з листування. Кн. 1: «А—І» / НАН України, Комісія НАН України з наукової спадщини акад. В.І. Вернадського, Національна б-ка України імені В. І. Вернадського, Інститут архівознавства. Київ, 2018. С. 20—26.
4. Балишев М.А. До історії Харківської астрономії: Леонід Леонідович Андrenко. *Матеріали 16-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2017. С. 23—27.
5. Усувалиев С.И. Н.М. Иезуитов о Ленинградском киноведении 1920х—1930-х годов. *Временник Zubovskogo instituta*. 2020. Вып. 2. С. 205—234.
6. Список домовладельцев города Харькова. Харьков: Типография и литография Н.В. Петрова, 1901. С. 374.
7. Венгеров С.А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней). 2-е изд. Т. 1. (вып. 1—3). Петроград: Т-во художественной печати, 1915. 225 с.
8. Balyshv M.A. Ludwig von Struve (1858—1920): Development of Positional Astronomy at the Kharkiv Astronomical Observatory. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*. 2021. Vol. 37. No. 5. P. 269—272. <https://doi.org/10.3103/S0884591321050032>
9. Balyshv M.A. The Life and Scientific Work of Mykola Evdokymov (1868—1941), the Ukrainian Astronomer: A Historical and Bibliographical Study. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*. 2022. Vol. 38. No. 2. P. 114—120. <https://doi.org/10.3103/s0884591322020027>
10. Балишев М.А. Аматорська астрономія та внесок її представників у розвиток астрономічних досліджень в Харкові у 1920—1930-ті роки. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2022. Т. 31. № 1. С. 17—28. <https://doi.org/10.15421/272203>
11. Андrenко Л. Среди планет / Под ред. проф. Б.П. Герасимовича. Харьков: Изд-во всеукраинского общества содействия «Юному ленинцу», 1924. 51 с.
12. Андrenко Л. Вода у природі. Серія «Селянська бібліотека». Харків: Друкарня Держвидаву України імені Г.І. Петровського, 1925. 55 с.
13. Андrenко Л. Жизнь и смерть небесных светил. Прошлое, настоящее и будущее небесных тел / Под ред. ректора ХИНО Стрельбицкого. («Крестьянская библиотека»), Харьков: Государственное изд-во Украины, 1925. 53 с.
14. Андrenко Л. Юный астроном. Харьков: Изд-во «Юный ленинец», 1925. 52 с.
15. Андrenко Л. В царстве радио. Харьков: Изд-во «Юный ленинец», 1925. 55 с.
16. Андреев Б.Г., Орлов Е.И. Обзор научно-популярной литературы по неживой природе (1917—1924). Вологда: Северный печатник, 1925. 146 с.
17. Отчет о работе астрономического отделения Научного института имени П.Ф. Лесгафта за 1926—1930 гг. *Астрономический журнал*. Т. 8. № 2. С. 175—176.

18. Андренко Л. Гора Карадаг в Крыму и ее история. *Знамя*. 1925. № 46. С. 15—17.
19. Купченко В.П. Труды и дни М. Волошина. *Летопись жизни и творчества*. Санкт-Петербург: Алетея; Симферополь: СОНАТ, 2007. 607 с.
20. Andrenko L. Observations lunaires. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*. 1926. Vol. 40. P. 501.
21. Andrenko L. Observations de Jupiter. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*. 1926. Vol. 40. P. 502.
22. Андренко Л. Оптическая мгла на Венере. *Мироведение*. 1925. Т. 14. № 2. С. 257—259.
23. Andrenko L. Observations de la planete Mars pendant l'opposition de 1926. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*. 1927. Vol. 41. P. 228—229.
24. Les Progres de la Société Astronomique de France. *L'Astronomie*. 1927. Vol. 41. P. 331—332.
25. *Weekly News Bulletin* (published by the press section of the Society for cultural relations with foreign countries). 1927. P. 31.
26. Société Astronomique de France. Séance du mercredi 7 avril 1926. *L'Astronomie*. 1926. Vol. 40. P. 206.
27. Список членов Русского общества любителей мироведения, его научных корреспондентов, сотрудников и наблюдателей. Ленинград: Государственная Типография в ар. М. Волковича. 1927. 64 с.
28. Une exposition des communications interplanetaires. *L'Astronomie*. 1928. Vol. 42. P. 88.
29. Andrenko L. L'Astronomie en U.R.S.S. *Gazette Astronomique*. 1929. Vol. 16. P. 72.
30. Andrenko L. L'Observatoire populaire de Moscou. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*. 1928. Vol. 42. P. 583.
31. Andrenko L. Conjonction de Mars et de Jupiter du 3 juillet 1928. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*. 1928. Vol. 42. P. 449—450.
32. Andrenko L. Tremblement de terre en U.R.S.S. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*. 1928. Vol. 42. P. 257.
33. Andrenko L. L'Uniformité de la vie dans l'Univers / Preface de M. Nicolas Morosov. Sollies-Pont: Association internationale biocosmique, L. Estour, 1930. 24 p.
34. Andrenko L. L'inauguration du busle commémoratif de Camille Flammarion a Leningrad. *Gazette Astronomique*. 1929. Vol. 16. P. 56.
35. L'Uniformité de la vie dans l'univers. *Bulletin de l'Association française d'observateurs d'étoiles variables*. 1932. Vol. 1. P. 40.
36. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша. Ч. I. ДП «Редакційно-видавнича група харківського тому серії "Реабілітовані історією"». Київ, Харків: Оригінал, 2005. 800 с
37. Бронштэн В.А. Разгром общества любителей мироведения. *Природа*. 1990. № 10. С. 122—126.
38. Andrenko L. Un nouvel observatoire astronomique en l'U.R.S.S. *Gazette astronomique*. 1932. Vol. 19. P. 43—44.
39. *Revista de la Sociedad Astronómica de España y América*. 1937. Vol. 9—10. P. 329.
40. Андренко Л. Электронный телескоп. *Природа*. 1940. № 5. С. 65—66.
41. L'Ultra-Telescope. *Le Moniteur Viennois*, 1943. No. 32, 14 août.
42. Société Astronomique de France. Séance du Dimanche 20 Juin 1943. *L'Astronomie*. 1943. Vol. 57. P. 116—119.
43. Andrenko L. Le Problème de la Mort. Sigmaringen: M. Liehners Hofbuchdruckerei, 1945. 32 p.
44. Andrenko L. L'ultratelescope. *Gazette astronomique*. 1949. Vol. 31. No. 353—354. P. 52—53.
45. Andrenko L. Chansons du ciel et de la terre (1935—1946). Sigmaringen: Station Astronomique, 1947. 8 p.

46. Andrenko L. *Meine Wege in der Kunst*. Sigmaringen: Astronomische Station, 1947. 10 p.
47. Andrenko L. *Märchen von weiten Planeten*. Überlingen: Astronomische Sternwarte, 1949. 6 p.
48. Andrenko L. *Träume eines Astronomen!* Sigmaringen: Astronomische Station, 1948. 9 p.
49. Andrenko L. *Der abgeworfene Schleier der Isis*. Überlingen: Astronomische Sternwarte, 1950. 28 p.
50. *Gazette astronomique*. 1951. Vol. 33. P. 2; 56.
51. Penombre du 17 août 1951. *Gazette astronomique*. 1951. Vol. 33. P. 106.
52. Андренко Л. Сказки о далеких мирах. Нью-Йорк: Изд-во Частной астрономической обсерватории, 1956. 11 с.
53. Чуваков В.Н. Незабываемые могилы (Российское зарубежье: некрологи 1917—1997): Т. 1. Москва: Пашков дом, 1999. С. 86.

Одержано 03.05.2022

REFERENCES

1. Balyshev, M.A. (2020). Professor Oleksiy Ivanovich Razdolskiy (1877—1942). A Ukrainian theoretical astronomer: Scientific biography. *Science and Science of Science*, 3, 92—115. <https://doi.org/10.15407/sofs2020.03.092> [in Ukrainian].
2. Bronshtan, V.A. (2001). «The Voronov case»: a look through two-thirds of a century. *Studies in the History of Astronomy*, 26, 214—240. Moscow: Nauka [in Russian].
3. Balyshev, M.A. (2018). Leonid Leonidovich Andrenko (1903—1967). *V.I. Vernadsky and Ukraine: correspondence. Book 1: A—I* / National Academy of Sciences of Ukraine, Commission of the National Academy of Sciences of Ukraine on Scientific Heritage of Acad. V.I. Vernadsky, V.I. Vernadsky National library of Ukraine, Institute of Archival Studies. Kyiv, 20—26 [in Ukrainian].
4. Balyshev, M.A. (2017). To the history of Kharkiv astronomy: Leonid Leonidovich Andrenko. *Proceedings of the 16th All-Ukrainian Scientific Conference «Current Issues in the History of Science and Technology»*. Kyiv: Center for Monument Studies of the NAS of Ukraine and Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments, 23—27 [in Ukrainian].
5. Usualiev, S.I. (2020). N.M. Jesuitov on Leningrad film studies of the 1920s and 1930s. *Timeline of the Russian Institute of Art History (Zubov Institute)*, 2, 205—234 [in Russian].
6. (1901). *List of homeowners in the city of Kharkov*. Kharkiv: N.V. Petrov's typography and lithography, 374 [in Russian].
7. Vengerov, S.A. (1915). *Critical and biographical dictionary of Russian writers and scientists (from the beginning of Russian education to the present day)*. 2nd ed. Vol. 1. (iss. 1—3). Petrograd: TV Art Press [in Russian].
8. Balyshev, M.A. (2021). Ludwig von Struve (1858—1920): Development of Positional Astronomy at the Kharkiv Astronomical Observatory. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*, 37 (5), 269—272. <https://doi.org/10.3103/S0884591321050032>
9. Balyshev, M.A. (2022). The Life and Scientific Work of Mykola Evdokymov (1868—1941), the Ukrainian Astronomer: A Historical and Bibliographical Study. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*, 38 (2), 114—120. <https://doi.org/10.3103/s0884591322020027>
10. Balyshev, M.A. (2022). Amateur astronomy and the contribution of its representatives to the development of astronomical research in Kharkiv in 1920—1930. *Studies in history and philosophy of science and technology*, 31 (1), 17—28 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15421/272203>
11. Andrenko, L. (1924). *Among the planets*. Kharkiv: Publishing House of the All-Ukrainian Society for Assistance to «the Young Leninist» [in Russian].
12. Andrenko, L. (1925). *Water in nature*. Kharkiv: G.I. Petrovsky State Publishing House of Ukraine [in Russian].

13. Andrenko, L. (1925). *Life and death of celestial bodies. Past, present and future of celestial bodies*. Kharkiv: State Publishing House of Ukraine [in Russian].
14. Andrenko, L. (1925). *Young astronomer*. Kharkiv: «The Young leninist» [in Russian].
15. Andrenko, L. (1925). *In the kingdom of radio*. Kharkiv: «The Young leninist» [in Russian].
16. Andreev, B.G., Orlov, E.I. (1925). *Review of popular science literature on inanimate nature (1917–1924)*. Vologda: Northern Printer [in Russian].
17. Report on the work of the Astronomical Department of the P.F. Lesgaff Scientific Institute for 1926–1930. *Astronomical Journal*, 8 (2), 175–176 [in Russian].
18. Andrenko, L. (1925). Mountain Karadag in the Crimea and its history. *Banner*, 46, 15–17 [in Russian].
19. Kupchenko, V.P. (2007). *Works and days of M. Voloshin. Chronicle of life and work*. St. Petersburg: Aletheia; Simferopol: SONAT [in Russian].
20. Andrenko, L. (1926). Observations lunaires. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*, 40, 501.
21. Andrenko, L. (1926). Observations de Jupiter. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*, 40, 502.
22. Andrenko, L. (1925). Optical haze on Venus. *Mirovedenie*, 14 (2), 257–259 [in Russian].
23. Andrenko, L. (1927). Observations de la planete Mars pendant l'opposition de 1926. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*, 41, 228–229.
24. (1927). Les Progres de la Société Astronomique de France. *L'Astronomie*, 41, 331–332.
25. (1927). *Weekly News Bulletin* (published by the press section of the Society for cultural relations with foreign countries), 31.
26. (1926). Société Astronomique de France. Séance du mercredi 7 Avril 1926. *L'Astronomie*, 40, 206.
27. (1927). *List of members of the Russian Society of World Science Amateurs, its scientific correspondents, collaborators and observers*. Leningrad: M. Volkovich State Printing House [in Russian].
28. (1928). Une exposition des communications interplanetaires. *L'Astronomie*, 42, 88.
29. Andrenko, L. (1929). L'Astronomie en U.R.S.S. *Gazette Astronomique*, 16, 72.
30. Andrenko, L. (1928). L'Observatoire populaire de Moscou. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*, 42, 583.
31. Andrenko, L. (1928). Conjonction de Mars et de Jupiter du 3 juillet 1928. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*, 42, 449–450.
32. Andrenko, L. (1928). Tremblement de terre en U.R.S.S. *Bulletin de la société astronomique de France (L'Astronomie)*, 42, 257.
33. Andrenko, L. (1930). *L'Uniformité de la vie dans l'Univers*. Preface de M. Nicolas Morosov. Sollies-Pont: Association internationale biocosmique, L. Estour.
34. Andrenko, L. (1929). L'inauguration du busle commémoratif de Camille Flammarion a Leningrad. *Gazette Astronomique*, 16, 56.
35. (1932) L'Uniformité de la vie dans l'univers. *Bulletin de l'Association française d'observateurs d'étoiles variables*, 1, 40.
36. (2005). *Rehabilitated by History. Kharkiv region*. Book I. Part I. Editorial and Publishing Group of the Kharkiv volume of the series «Rehabilitated by History». Kyiv-Kharkiv: Original [in Ukrainian].
37. Bronshten, V.A. (1990). The defeat of the Society of World Science Amateurs. *Nature*, 10, 122–126 [in Russian].
38. Andrenko, L. (1932). Un nouvel observatoire astronomique en l'U.R.S.S. *Gazette astronomique*, 19, 43–44.
39. (1937). *Revista de la Sociedad Astronómica de España y América*, 9–10, 329.
40. Andrenko, L. (1940). Electronic telescope. *Nature*, 5, 65–66 [in Russian].
41. L'Ultra-Telescope. *Le Moniteur Viennois*, 1943, No. 32, 14 août.
42. (1943). Société Astronomique de France. Séance du Dimanche 20 Juin 1943. *L'Astronomie*, 57, 116–119.

43. Andrenko, L. (1945). *Le Problème de la Mort*. Sigmaringen: M. Liehners Hofbuchdruckerei.
44. Andrenko, L. (1949). L'ultratelescope. *Gazette astronomique*, 31 (353–354), 52–53.
45. Andrenko, L. (1947). *Chansons du ciel et de la terre (1935–1946)*. Sigmaringen: Station Astronomique.
46. Andrenko, L. (1947). *Meine Wege in der Kunst*. Sigmaringen: Astronomische Station.
47. Andrenko, L. (1949). *Märchen von weiten Planeten*. Überlingen: Astronomische Sternwarte.
48. Andrenko, L. (1948). *Träume eines Astronomen!* Sigmaringen: Astronomische Station.
49. Andrenko, L. (1950). *Der abgeworfene Schleier der Isis*. Überlingen: Astronomische Sternwarte.
50. *Gazette astronomique*, 1951, 33, 2; 56.
51. (1951). Penombre du 17 août 1951. *Gazette astronomique*, 33, 106.
52. Andrenko, L. (1956). *Tales of distant worlds*. New York: Private Astronomical Observatory Press [in Russian].
53. Chuvakov, V.N. (1999). *Unforgotten Graves (Russian Abroad: Obituaries 1917–1997)*. Vol. 1. Moscow: Pashkov House, 86 [in Russian].

Received 03.05.2022

M.A. Balyshev, PhD (History), director
Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine
Moskalivska Str., 139, Kharkiv, 61157, Ukraine
e-mail: m.a.balyshev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5211-3208>

THE UKRAINIAN AMATEUR ASTRONOMER LEONID ANDRENKO: A HISTORICAL AND BIOGRAPHICAL STUDY OF THE LIFE AND WORK

The article is devoted to the study of the life and work of the amateur astronomer Leonid Andrenko, a well-known figure in the amateur movement to spread astronomical knowledge in 1920s–1930s. The results of the historiographical analysis revealed the absence of comprehensive studies devoted to the reconstruction of the full scientific biography of this amateur astronomer; in fact, the name of the scientist was lost for the history of science. The article's aim is to summarize the results of a comprehensive historical and biographical study of the life and work of Leonid Andrenko.

On the basis of archival records first introduced into scientific circulation and a review of his publishing activity, the milestones of his biography and phases of the research work were reconstructed; the full list of Leonid Andrenko's works that are a bibliographic rarity today was analyzed. The amateur astronomer collaborated mainly with leading European and American astronomical editions; most of his publications were of a popular science nature.

A review of Leonid Andrenko's research effort showed that his works pertained to observational and planetary astronomy, meteorological research, popularization of astronomical science. The amateur astronomer was concerned with a wide range of problems of world science and natural science, from the theoretical justification of the origin of life in the Universe to solutions of cosmogonical problems or formation of theoretical foundations for the implementation of space travel.

Examples of communication between this amateur astronomer and famous scientists and public figures are given: V.I. Vernadsky, M.O. Morozov, K.E. Tsiolkovsky, M.P. Barabashov, E.V. Bachinsky, L.O. Tolstaya and others. The areas of Leonid Andrenko's creative effort are characterized, to demonstrate that he was a versatile and talented person working as a sculptor, an artist, a philosopher, a poet.

Keywords: Leonid Andrenko, amateur astronomer, astronomical observatory, astronomical society, ultra-telescope.